

УДК 349.41 (477) (091)

**ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ БЕІВ ТА МУРЗ У КРИМСЬКОМУ
ХАНСТВІ В XV–XVIII ст. ТА РОСІЙСЬКИХ ПОМІЩИКІВ
У ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІІ В XVIII–XIX ст.**

Е. Ванієв

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

У статті аналізується правове становище кримськотатарських беїв і мурз та російських поміщиків у Таврійській губернії у сфері земельних відносин. Право власності кримськотатарських беїв і мурз у Кримському ханстві здійснювалося на основі принципів мусульманського права. Право власності російських поміщиків у Таврійській губернії здійснювалося на основі принципів континентального права. Порівняння їх правового стану дозволяє нам дослідити ті зміни, які відбулися в Криму після анексії Кримського ханства Російською імперією 8 квітня 1783 р. та утворення Таврійської губернії у сфері правового регулювання земельних відносин. Ми з'ясували, що зміст правових повноважень у відносинах права земельної власності кримськотатарських беїв і мурз у Кримському ханстві був значно ширшим у порівнянні із російськими поміщиками. Право власності беїв та мурз базувалося на принципах справедливості, розумності та раціонального використання природних ресурсів. Його джерелами були: звичаї кримців, ярлики кримських ханів і цивільні правочини щодо землі. Право власності російських поміщиків було основане на принципах обману, незаконного привласнення земельних ділянок, отримання прибутку від землі навіть ціною виснаження її ресурсів. Джерелами права власності за часів Російської імперії були: російське законодавство, ордери таврійських губернаторів та цивільні правочини щодо землі. Перерозподіл земельної власності та її концентрація в руках російських поміщиків призвели до порушення прав кримців, які були змушені залишити свої землі та емігрувати в Туреччину. Зазначені процеси супроводжувалися феноменом кріпацтва, який був доти невідомим кримцям. В цілому, разом вони були негативними для них. Російське право було чужим та незрозумілим для кримців. Російська влада майже не використовувала місцевих механізмів правового регулювання земельних відносин, таких як меват, вакуф та ін. Перерозподіл земельної власності, встановлення в Криму російського права призвели до знищення цікавих правових інститутів у регіоні.

Ключові слова: бей, мурза, поміщик, право власності, земельні правовідносини, закон, Кримське ханство, Таврійська губернія.

У сучасних соціально-демократичних державах середній клас є основою добробуту суспільства. Його чисельність та успішність в житті країни – показник прогресивного розвитку держави. Водночас це зумовлює виникнення процесу створення нової, сучасної еліти суспільства, яку становлять представники цього класу. Проте так було не завжди. В древньому та середньовічному світі носіями розвитку держави були еліта або олігархи – залежно від форми правління. Саме вони задавали напрямок вектору руху країни. На нашу думку, «середня» ланка середньовічного суспільства була першим прототипом того прошарку, який потім став середнім класом. У різних країнах вони називалися по-різному: феодалі, поміщики і т. д. На території сучасної України, у Кримському ханстві, в системі

мусульманського права також був такий «проміжний» прошарок – кримськотатарські беї та мурзи. Порівняльне дослідження юридичних механізмів набуття та розпорядження правом земельної власності на прикладі вказаних груп населення в Криму, які залишили свій відбиток у формуванні багатоманітного українського суспільства та його ментальності, дасть нам змогу глибше вникнути в сутність сфери суспільних відносин.

У дорадянській та сучасній літературі майже немає наукових робіт, присвячених порівняльному дослідженню юридичних аспектів набуття, володіння та розпорядження правом земельної власності у Криму XV–XIX ст. середніми прошарками суспільства. В окремих історичних та історико-правових працях лише фрагментарно висвітлювалися ті чи ті аспекти цієї проблеми стосовно або кримськотатарських мурз, або російських поміщиків. Деякі висновки дорадянських робіт вже застарілі за часом, а сучасні праці, зосереджуючись на історичному аспекті, повною мірою не висвітлюють його юридичного боку.

Ми провели історико-правове порівняльне дослідження юридичних механізмів набуття, володіння та розпорядження правом земельної власності на прикладі діяльності кримськотатарських беїв, мурз, та російських поміщиків на території Кримського ханства та Таврійської губернії.

Беї та мурзи, які очолювали кримські роди, соціально виокремилися як найповажніші, найвпливовіші люди суспільства. В. Возгрін зазначив, що «термін «мурза» був спотвореним словосполученням «емір-заде», тобто «син князя» (перс.), або, що те ж саме, дворянин» [1, с. 547]. На нашу думку, беїв та мурз не можна порівнювати із сучасними їм середньовічними європейськими феодалами. Хоча вони і дозволяли кримцям-поселянам¹ оселятися на власних землях, але не закріпачували їх. Поселяни залишались вільними. Звання бея могла досягнути людина переважно старшого віку. З-поміж себе вони обирали найголовнішого – баш бея. Часто це була найстарша та найавторитетніша особа. Беї безпосередньо впливали на всі сторони життя ханства, а іноді від їхнього рішення залежала і доля самого хана. Дорадянські дослідники історії Кримського ханства виділяли шість головних бейських родів: Ширинські, Яшлавські, Мансурови, Баринови, Седжеутови та Аргинови. Ханська родина для одруження віддавала перевагу саме бейським родинам, а серед них – роду Ширинських. Володіючи значними територіями, беї визначали напрям розвитку земельних відносин. Землі належали не особисто бею, а всьому бейському роду. В. Возгрін зазначив, що «беї гарантували народові свободи, на протигагу ханській владі, яка без цього могла перерости в деспотичну» [1, с. 534]. Землі бейлика належали не конкретно тому чи іншому бею, а всьому роду, від імені якого ними керував бей: «землі бейлика залишились патріархально-родовим володінням» [1, с. 482]. Це зумовило появу особливостей у механізмі спадкування. Бейлик не переходив від бея до сина, а переважно від найстаршої людини до найстаршої, яка залишалася після її смерті. Керування бейликом мало досить короткостроковий характер. Бейлик Ширинських перебував у кадалику, що займав територію теперішнього Феодосійського району. У нього входило понад 40 сіл [2, с. 57–58]. Бейлик Баринських був на території між теперішніми Білогорськом та Старим Кримом. У нього входило близько 10 сіл, включно з територією ріки Салгір. Бейлик Мансурових, за даними Ф. Лашкова, налічував 15 тис. десятин землі, у які входило близько 12 сіл. Він розташовувався на північній території Криму біля теперішнього Перекопу. Бейлик Аргинських знаходився біля першої

¹ Кримські татари називають себе qirimlar, тобто: кримці – авт.

столиці ханства – Ескі Кирил, займаючи площу, за даними Ф. Лашкова, у 25637 десятин землі [3, с. 82]. Щодо бейлика Седжеутських, то з плутаних даних, наведених дослідником, можна зробити висновок, що він був десь біля Білогорська, по сусідству із бейликами Ширинських та Баринських, значно поступаючись їм у розмірах. У бейлик Яшлавських входило 11,5 десятин землі [3, с. 83]. Бейлик характеризувався: суб'єктом володіння – бейський рід, тобто група осіб, пов'язаних кровним зв'язком; територією – землі, які охоплювали простір місця розташування членів роду, мали визначені межі, які не належали нікому, окрім них; особливим правовим режимом – право власності формально санкціонувалося з боку хана. Посада баш бея переходила не за спадковим правом, а за принципом старшості за віком. Рід обмежував бея в користуванні бейликом. Внутрішні справи у межах бейлика залишалися під юрисдикцією бея. Він був вправі чинити судочинство, отримувати від поселян ушр (десятину) з земель, інші види податків та прибутків, розподіляти землі бейлика між його членами за власним розсудом, керуючись лише нормами ісламу та шариату. На територіях бейликів існували чаїри (поселянські огорожі). Ф. Лашков зарахував ці землі до приватної власності поселян [3, с. 86]. Він наводив справу бея Яшлавського проти мешканців села Яшдаг, де позивач стверджував, що «землі з часів родоначальника Абак бея до теперішнього часу... були у розпорядженні мешканців за договором (аріє), але вони не володіли ними як власники» [5, с. 111]. Це вказувало саме на орендний характер відносин між беями та поселянами.

Після приєднання Кримського ханства до складу Російської імперії 8 квітня 1783 р. правовий статус російських поміщиків визначався Грамотою на права, вольності і переваги благородного російського дворянства від 21 квітня 1785 р [11, с. 344]. Як зауважили О. І. Чистяков та Є. І. Індова, причина прийняття цього нормативного акту – не добра воля Катерини II, а... потреба вжити заходів для зміцнення кріпосного ладу держави..., щоб зміцнити соціальне підґрунтя самодержавства, остерегаючись незадоволеності з боку дворянства, яке ставало іноді небезпечним для самих правителів [14, с. 54]. Згідно зі ст. 11 розд. А Грамоти, дворянин не міг бути позбавлений маєтку інакше, як за вироком суду [11, с. 347]. Згідно зі ст. 22 розд. А Грамоти, у разі, якщо дворянин був первісним набувачем маєтку, йому дозволялося такий маєток дарувати, заповідати, передавати та продавати. Спадковим маєтком він міг розпоряджатися лише за законом [11, с. 348]. За ст. 23 розд. А, у разі засудження за найважчий злочин спадковий маєток дворянина переходив його спадкоємцю або спадкоємцям [11, с. 348]. О. І. Чистяков та Є. І. Індова зазначили, що у ст. 21–23 йшлося про право дворян розпоряджатися власними маєтками та порядок їхнього спадкування. Цим правом дворяни користувались давно, грамота лише підтверджувала це [14, с. 57]. Ст. 24 розд. А заборонила будь-кому самовільно відбирати маєток дворянина без суду та вироку [11, с. 348]. На думку О. І. Чистякова та Є. І. Індової, «сенс цієї статті, яка мала значною мірою демагогічний характер, не зовсім ясний. Не зрозуміло, від чийх конкретно зазіхань передбачався захист дворянських маєтків. Головна небезпека для дворянських маєтків завжди виходила від монархів... статтю можна зрозуміти так, що надалі самодержавна влада не буде віднімати маєтки у дворян, якщо про це не буде рішення суду. Однак абсолютних монархів не могли зв'язати вимоги законів, отже, правові норми, які містилися в статті, не мали практичного значення» [14, с. 57]. Ст. 26 розд. А підтвердила право дворян купувати села [11, с. 348]. Відповідно до ст. 1 Маніфесту «Про розповсюдження права власності володільців на всі витвори землі, що містяться на поверхні та в надрах» від 28

червня 1782 р., що було підтверджено у ст. 33 розд. А Грамоти, право власності розповсюджувалося не тільки на поверхню його земельного маєтку, а і на його надра [11, с. 249; 7, с. 614]; за п. 1 Маніфесту «Про розповсюдження права власності володільців на ліси, які ростуть в їх маєтках» від 22 вересня 1782 р., що було підтверджено у ст. 33 розд. А Грамоти, право власності було розповсюджено на всі ліси, в тому числі й заповідні, які росли на маєтку поміщика. Вони були залишені законодавцем у його повне розпорядження [11, с. 349; 10, с. 676]. Як зауважили О. І. Чистяков та Є. І. Індова, «вперше поміщикам-дворянам було надано широких можливостей для набуття певного майна... Грамота закріплювала те, що вже давно фактично склалося» [14, с. 58]. Згідно з іменним Указом від 29 травня 1804 р., за дворянами законодавцем залишено право розпоряджатися маєтками, які придбані належним чином, на власний розсуд відповідно до законів [13, с. 345]. У ст. 37 розд. Б законодавець дозволив дворянам утворювати дворянські зібрання за місцями помешкання [11, с. 349; 10, с. 676]. Поміщицьке землеволодіння характеризувалося такими ознаками: суб'єкт – право- та дієздатний громадянин Російської імперії, який належить до стану поміщиків; територія – земельна ділянка у чітко встановлених межах, окреслених в генеральному плані на земельну ділянку, на яку володілець має належні правостановлювальні документи; звичайний правовий режим – право власності регулюється нормами законів Російської імперії і договорів, укладених між собою фізичними особами. Отже, відмінності у набутті права земельної власності між кримськими бєями та російськими поміщиками були такими: набуття права власності бєями регулювалося кримським звичаєвим правом адет та санкціонувалося мусульманським правом і владними повноваженнями хана; російські поміщики набували права власності згідно із законодавчою регламентацією своїх повноважень з боку імператорської влади або внаслідок укладання юридичних угод з іншими фізичними особами, які, згідно з російським законодавством, були наділені повноваженнями на укладання таких угод. Бєй керував бєйликом від імені усього роду – тобто не міг самостійно визначати його юридичну долю; поміщик володів своєю землею одноосібно і міг в будь-який час самостійно ним юридично розпоряджатися. Спадкування бєйлика відбувалося не за кровним походженням, а за соціальним (наявність авторитету) і віковим (досягнення найстаршого віку) критеріями. Спадкування поміщицького землеволодіння відбувалося за законом або за заповітом без встановлення спеціальних вимог згідно з нормами російського законодавства.

Мурзинське землеволодіння утворилося з декількох джерел. Воно мало специфічну природу виникнення, що зумовило становлення правового режиму. Першим джерелом стали бєйлики. Мурзи були членами бєйського роду. Право власності мурзи утворилося шляхом використання вчення меват (вільні землі), що супроводжувалося санкціонуванням дій з боку хана. Право власності мурзи легітимізував авторитет бєя. У разі непідкорення його наказам мурза вилучався зі всього роду і його земля автоматично переходила до спільної власності. Мурза міг чинити юридичні операції із землею, але зі згоди всього бєйського роду. Рід обмежував право мурзи розпоряджатися власним земельним маєтком. За правом шифату інші мурзи того ж роду мали переважне право придбання маєтку мурзи. Цей захисний механізм давав змогу залишити землі бєйлика у спільній власності всього роду. Другим джерелом стала ханська влада. Хан міг жалувати землі тим з мурз, хто йому «підвів коня». Збереглися ярлики, у яких Сахіб Гірей пожалував Садир Ахмедові присний колодязь в урочищі Кчі сакал біля річки Джитуган за 2 тис. Акче

[8, с. 676]. У іншому Девлет Гірей видав подібного ярлика Алчин Хасан Суфі на прісний колодязь [8, с. 678]. Такі землі мали усі ознаки мюльк (права приватної власності). Їхній господар мав право укласти будь-які угоди щодо земель, які йому належали: продавати, здавати в оренду, дарувати, перетворювати на вакуф тощо. Ф. Лашков згадував випадок жалування Сахіб Гіреєм землі із водяним колодязем на користь Хайдар бея [3, с. 92]. Третім джерелом утворення мурзинського землеволодіння стали цивільні угоди у сфері земельних відносин: купівлі-продажу, обміну, дарування, орендування, які уклалися між мурзами, або між мурзами та поселянами. Режим права власності залежав у цьому випадку від виду укладеної угоди. Якщо маєток переходив у повну власність господаря, утворювалося право мюльк, якщо у тимчасове володіння – мурза лише мав право користування маєтком. Для кращого юридичного закріплення чинності укладеної угоди мурзи часто зверталися за санкціонуванням свого мюлька до хана. Ці ярлики називалися мюльк нааме. Мурзинському землеволодінню були притаманні такі риси: суб'єкт володіння – мурза, який був членом бейського роду або став суб'єктом цивільно-правових угод у сфері земельних відносин; територія – землі, що входили до складу бейлика та мали визначені межі; землі, не займані ніким, які входили до складу Кримського ханства; землі, які були об'єктом цивільно-правових угод; особливий правовий режим – мурза отримував земельний маєток у користування зі санкції бея, або у повну власність зі санкції хана, або внаслідок укладання цивільно-правової угоди. У сфері користування землями ханського домену, бейлика та мурзинського землеволодіння утворилися механізми взаємостимування хана, бейів та мурз. Це відбулося задовго до вироблення теорії взаємостимування та протипаєвропейською правовою думкою. Отже, права земельної власності бейів на мурз регулювало мусульманське право. У керуванні власними землями вони спиралися на принципи справедливості, розумності, раціонального використання природних ресурсів, добросусідства. Тогочасне кримське суспільство не знало кріпосного права, що також прогресивно впливало на розвиток земельних відносин в межах держави. Це давало змогу беям та мурзам укласти угоди не тільки між собою, а й із поселянами, що значно розширювало можливості користування землями. Негативним моментом була відсутність законодавчого регулювання правочинів. Все трималося на взаємодовірі та авторитеті сторін угоди, іноді закріплених ярликами хана. Суб'єкти угоди керувалися тільки нормами ісламу та власним волевиявленням. Серед тих документів, що збереглися, ми не маємо свідчень про злочини із землею. В судах здебільшого розглядали дрібні правопорушення. На нашу думку, це свідчило про те, що і характер розвитку земельних відносин, і засіб їхнього правового регулювання добре вписувалися у ментальність та світогляд місцевого населення, підходили їм. Мусульмани сприймали один одного як брата, землю – як власність Аллаха. Отже, в них не було потреби зловживати довірою із злочинним умислом.

Наслідком перерозподілу земельного фонду Криму стала поява в регіоні великого поміщицького землеволодіння [7, с. 101]. Як зазначив С. Секиринський, російське поміщицьке землеволодіння... виникло в Таврійській губернії після роздачі землі царським урядом поміщикам, офіцерам армії та флоту, чиновникам та придворним з великого земельного фонду... Згодом поміщицьке землеволодіння в Таврійській губернії збільшилося за рахунок загарбання та купівлі селянських земель [15, с. 111]. За п. 10 Маніфесту «Про різні даровані народу милості» від 2 вересня 1793 р. вільні землі Таврійської області, роздані місцевим губенатором, затверджувалися за тими, кому вони роздані й у чиєму безспірному володінні

перебували, з тим, що за сплином пільгових встановлених строків, кожен був зобов'язаний сплачувати встановлений податок [12, с. 459]. Поміщики, жадні до нових земель, не побачивши звичних їм актів, аферистським способом домоглися в місцевої влади підтверджувальних документів на потрібні їм земельні наділи і привласнили їх собі. Вони намагалися активно заперечувати легітимність навіть тих документів, які мали на руках правомірні власники земель, посилаючись на їхню національність, яка нібито мала свідчити про їхню недобросовісність та шахрайство. Поміщики змогли не тільки узаконити право власності на майно, що їм не належало, але і збагатитися на цьому. Місцеві посадовці неодноразово констатували факти входження татарських маєтків у поміщицькі дачі та фіктивного перепродажу земельної власності [4, с. 135]. Про це ж зазначав й П. Надинський: «поміщики захоплювали самовільно як вільні земельні маєтки, так і ті, що перебували у користуванні селян..., застосовували хабарі, наносили на плани власних маєтків прилеглі земельні ділянки, після чого вважали цю землю своєю [7, с. 100]. Позитивними моментами в цей час були правове регулювання земельних відносин юридичною силою законів, формальна фіксація та впорядкування укладених угод. Проте численні прогалини в законодавстві, якими користувалися поміщики, зводили ці досягнення нанівець.

Отже, відмінності у набутті права земельної власності між кримськими мурзами та російськими поміщиками були такими: підставами для набуття права власності для мурз слугували: адет і мусульманське право, які давали змогу займати вільні землі в межах бейлика, отримати ярлик на земельну ділянку від хана за формулою «підводу коня», та укласти юридичні угоди із іншими особами; поміщики ж використовували не тільки законні методи (закони, юридичні угоди), а й незаконні: введення в оману, підкуп, використання службового становища тощо. Право власності мурзи було обмежене правом шифату інших мурз того ж роду, волею бея та хана. За скоєне правопорушення він міг бути позбавлений власного маєтку. Поміщик був необмежений у своєму свавіллі. Правопорушення стали одними з джерел набуття права власності.

На жаль, ми не маємо документальних свідчень про кількісні характеристики бейського та мурзинського землеволодіння за часів Кримського ханства. Проте відповідна облікова робота була проведена в Російській імперії щодо російських поміщиків. Згідно з відомістю 1794 р., С. Жегуліна, віце-адмірал Мордвінов мав у власності 1678 дес. Землі [5, с. 100], хоча С. Секиринський вказував, що він був власником 5778 дес. землі на Південному узбережжі Криму [15, с. 73]. Один з найвпливовіших людей в Криму, надворний радник Є.І. Нотара, загалом мав у власності 10436 дес. Землі [5, с. 101], кавалер Попов у різних повітах Таврійської області загалом накопичив 32288 дес. Землі [5, с. 102]. За даними С. Секиринського, флотоводець Ф. Ф. Ушаков був наділений 8506 дес. Землі [15, с. 73]. За нашими підрахунками, за відомістю 1794 р. земельний фонд, яким володіли лише російські поміщики (без урахування християн-іноземців) перевищував загальну кількість власності місцевого населення на близько 265 тис. дес. [5, с. 98–108]. За відомістю ж 1802 р., в якій зображено лише дачі, загальна кількість землі татар-власників налічувала близько 57276 дес. 7037 кв. саж. землі, що було менше від російської, яка становила 228060 дес., близько на 170784 дес. [5, с. 145–158]. Станом на 31 серпня 1821 р. в Мелітопольському повіті Таврійської губернії налічувалося 18 дворян, з яких лише 13 було у списку, 5 – окрім того, з них – 1 колоніст [ГААРК. Ф. 49. Оп. 1. Д. 686. Л. 4–7]. За відомістю, складеною головою місцевого дворянства Є. Гранобарським, найбільшим власником у повіті був дійсний таємничий радник та кавалер в Петербурзі В. С. Попов, якому загалом належало 29

тис. дес. Землі [ГААРК. Ф. 49. Оп. 1. Д. 685. Л. 19]. Середня кількість поміщицької власності в повіті, за нашими підрахунками, дорівнювала близько 4,5 тис. дес. 14 листопада 1821 р. в Сімферопольському повіті Таврійської губернії мешкало 113 російських дворян [ГААРК. Ф. 49. Оп. 1. Д. 686. Л. 11–31], в 1821 р. в Дніпровському повіті їх налічувалося 46 осіб. За даними відомості, складеної в цьому повіті, найбільшим власником був перекопський купець Сисоєв, який мав 58 776 дес. землі [ГААРК. Ф. 49. Оп. 1. Д. 685. Л. 24]. Середня кількість поміщицької власності в цьому повіті дорівнювала, за нашими підрахунками, близько 10 тис. дес. У Феодосійському повіті з 141 особою, 36 доказували своє дворянське походження [ГААРК. Ф. 49. Оп. 1. Д. 686. Л. 44–83]. Отже, на момент проведення перепису російські поміщики в Таврійській губернії становили досить значну частку з загальної маси дворянського стану, тим паче, що вони діяли в набагато сприятливіших для себе умовах. У 1829 р. ситуація змінилась. У Дніпровському повіті налічувалося 49 дворян, з яких всі були чоловіками [ГААРК. Ф. 49. Д. 975. Л. 1–12]. У Перекопському повіті з 40 дворян 7 були росіянами [ГААРК. Ф. 49. Д. 975. Л. 15–21]. У Феодосійському повіті зі 184 осіб 137 були росіянами, з яких 26 доводили дворянство [ГААРК. Ф. 49. Д. 975. Л. 23–70]. Ми спостерігаємо, що частка російських дворян, як не парадоксально, зменшилася, це можна пов'язати із тим, що, незважаючи на створення сприятливих владою для російських дворян умов, вони не змогли повністю адаптуватися в Тавриді. У 1831 р. в повітах Таврійської губернії загальна кількість дворян розподілилася так: у Євпаторійському – 126 осіб, в Дніпровському – 50 осіб, в Мелітопольському – 13 осіб, у Перекопському – 51, з яких 38 – кримські татари, і 13 – росіяни [ГААРК. Ф. 49. Оп. 1. Д. 1056. Л. 2–60]. Як бачимо, протягом 10-річного відрізка часу найчисельнішим залишався Феодосійський повіт, найменш чисельним – Мелітопольський.

Отже, підсумуємо, кримські беї та мурзи, як і російські поміщики, були опорою монархів, які керували державами. Земельна власність, набута внаслідок здійснення правочинів або усталених звичаїв стала для них потужним інструментом розповсюдження свого впливу у суспільних відносинах. Шляхом набуття, володіння та розпорядження землями вони могли змінити свій соціальний статус на власну користь, здійснити економічний тиск на інших беїв, мурз, поміщиків або на монархів. Режим правового регулювання земельної власності вказаної категорії осіб, а також інструментарій засобів, який застосовували для вирішення проблеми, визначали розвиток й інших суміжних із земельними суспільних відносин. Протягом порівняльного дослідження ми виявили, що засади мусульманського права, які використовували за часів Кримського ханства беї та мурзи, більше підходили ментальності місцевого населення. Вони були засновані на нормах мусульманського права, які втілювались у життя на принципах справедливості, розумності, раціонального використання природних ресурсів, спільності, добросусідства. Після зміни влади російські поміщики принесли із собою феномен злочинів із землею. Здебільшого вони наживали великі земельні фонди шляхом обману, шахрайства, маніпуляцій із землею, використання та залучення адміністративного апарату, що негативно відбивалося на становищі кримських земель. Прибульці намагалися вичавити із земель максимально можливі врожаї, не рахуючись із людськими та природними можливостями. Вони використовували кріпосне право, незнайоме та неприйнятне для місцевих мешканців, що також негативно позначилося на рівні правового регулювання відносин. Позитивним моментом російської влади було впровадження законодавчого регулювання права власності, до якого були залучені й окремі інститути мусульманського права. На нашу думку, загалом у суперечливому

переплетінні позитивних та негативних моментів у правовому регулюванні земельної власності в Криму під час юрисдикції різних держав, правових систем та зміни влади, рівень їхнього правового регулювання знизився, що прямо вплинуло на добробут місцевого населення та позначилося на рівні його життя. Своєю чергою, це призвело до зниження значущості поміщиків у державі, адже не спроможні захистити свою власність, вони не могли відстояти й своїх інтересів у державі, що в підсумку призвело до знищення Російської імперії.

*Стаття: надійшла до редакції 13.05.2015
прийнята до друку 01.07.2015*

Список використаної літератури

1. *Возгрин В. Е.* История крымских татар / В. Е. Возгрин. – Симферополь : Крымучпедгиз. – Т. 1.
2. Камеральное описание Крыма 1784г. // ИТУАК. – № 6. – С. 57–58.
3. *Лашков Ф.* Исторический очерк крымскотатарского землевладения / Ф. Лашков // ИТУАК. – 1895. – № 23.
4. *Лашков Ф.* Документы по истории крымскотатарского землевладения / Ф. Лашков // ИТУАК. – 1896. – №25.
5. *Лашков Ф.* Сборник документов по истории крымскотатарского землевладения / Ф. Лашков // ИТУАК. – 1896. – № 24.
6. *Лашков Ф.* Сборник документов по истории крымскотатарского землевладения / Ф. Лашков // ИТУАК. – 1896. – №24.
7. *Надинский П. Н.* Очерки по истории Крыма / П. Н. Надиский. – Симферополь : Крымиздат, 1951. – Ч. 1.
8. *Негри А.* Крымские ханские ярлыки / А. Негри // ЗООИД. – 1848. – Т. 2.
9. ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 21. – № 15.447.
10. ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 21. – № 15.518.
11. ПСЗ. –Собр. 1. – Т. 22. – № 16.187.
12. ПСЗ. –Собр. 1. – Т. 23. – № 17.149.
13. ПСЗ. – Собр. 1. – Т. 27. – № 21.310
14. Российское законодательство X–XX вв. / под. общ. ред. О. И. Чистякова. – М., 1987. – Т. 5.
15. *Секиринский С. А.* Сельское хозяйство и крестьянство Крыма и Северной Тавриды в 18 – нач. 20 вв.(1783-1917) : дисс.... док. наук / Секиринский С.А. – Симферополь, 1978.

COMPARATIVE-LAW ASPECT OF LAW REGULATION OF CRIMEAN TATARS AND BEYS OWNERSHIP IN CRIMEAN KHANATE IN XV – XVIII CENTURES AND RUSSIAN LANDLORDS OWNERSHIP IN TAURIDE PROVINCE IN XVIII – XIX CENTURES

E. Vaniev

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

In the article we compare the law standing of crimean tatar beys and mirzes in Crimean Khanate and russian landlords in Taurian province in the law ownership relations. The law standing of crimean tatar beys and mirzes in Crimean Khanate in the law ownership relations was realized on the principles of islamic law. The law standing of russian landlords in Taurian province in the law ownership relations was realized on the principles of continental law. The

comparison was helped to research the changes, which was occurred in Crimea during the time of existence Crimean Khanate, annexation Crimean Khanate by Russian Imperium on 8 april 1783 year and creation Taurian province in the law regulations of ownership relations. We explored, that content of law powers in ownership relations of crimean tatar beys and mirzes in Crimean Khanate was more compared to the similar content of russian landlords. It was founded on principles of justice, reasonableness and rational using of natural resources. Sources of their creation was: crimean customs, khan's labels and civil transactions on land. The ownership of Russian landlords was based on principles of deception, hoarding, profit from land, in despite of their destruction. Sources of this creation was: russian legislation, taurian governor warrants and civil transactions on land. Fixation of ownership of Russian landlords in Taurian province was accompanied violation of the rights of Crimean tatars, which was deprived of their lands, was forced to emigrate on Turkey. Concentration a lot of lands in the hands of landlords was led for appearance in Crimea phenomenon serfdom, which wasn't known to crimean tatars. Redistribution of land ownership was negative at all for crimean tatars. It also didn't bring the happiness for russians, because they didn't knew what did with land. Russian law, which was regulated the land relationships between citizens, was alien and incomprehensible for crimean tatars. Russian power well-nigh didn't using crimean law mechanisms of regulation land relationship, such as mevat, vaquf and others. This redistribution was destroyed the unique law tradition in Crimea.

Keywords: bey, mirza, landlord, land ownership, land law relations, law, Crimean Khanate, Taurian province.